

Sowjetisches Wirtschaftsrecht red. H. Such, Übersetzung aus dem Russischen (Staatsverlag DDR, Berlin 1975).

1. Presentation av boken

Verket är författat av ett sovjetiskt författarkollektiv. Det har utkommit i Sovjetunionen år 1970. I den tyskspråkiga översättningen har man dock beaktat även den utveckling som ägt rum i Sovjetunionen under de allra senaste åren.

Boken kan karaktäriseras som en allmän framställning av det ekonomiska systemet i Sovjetunionen. Den innehåller en beskrivning av såväl förmögenhetsrätten som den ekonomiska förvaltningen. Dessa två sidor av Sovjetunionens ekonomiska system uppträder inte skilt för sig i detta verk utan har förenats till en helhet. Denna angreppsvinkel är, som vi senare skall märka, central för denna bok.

Verket är indelat i två delar. I kapitlen 1-9 behandlas allmänna frågor inom den ekonomiska rätten (Wirtschaftsrecht). Här granskas organisationerna för ekonomisk verksamhet (varuproduktion) i Sovjetunionen, systemet för produktionsmedlens användning, ekonomisk-rättsliga obligationsförhållanden (Wirtschaftsschuldverhältnisse), de juridiska formerna för tillämpning av den s.k. självlönsamhetsprincipen (hozrastset), systemet för ekonomisk planering o.s.v. Dessa frågor berör samtliga av näringslivets olika sektorer. Nämnade frågor bildar på så sätt den ekonomiska rättens allmänna läror.

I kapitlen 10-15 undersöks näringslivets olika sektorer och den juridiska regleringen av deras verksamhet. Här betraktas skilt för sig industrin, byggnadsverksamheten, landbruket, trafiken, parti- och minuthandeln. I kapitel 16 undersöks konfliktlösningsförfarande i ekonomiskt-rättsliga frågor.

I Sovjetunionen sker produktionsverksamheten så gott som helt inom samhällets s.k. socialistiska verksamhetssektor (statliga företag och ko-operativ verksamhet). De ekonomiskt-rättsliga konflikterna uppstår av denna orsak mellan statens olika organ och organisationerna (t.ex. de statliga företagen) eller så att en av parterna är en ko-operativ enhet. I det föregående fallet fungerar de statliga skiljedomstolarna

som konfliktlösnande organ. I det senare fallet avgörs tvisten vid allmänna domstolar.

I bokens sista kapitel granskas utövning av juridiska funktioner inom de ekonomiska organisationerna. Vid ministerierna, övriga organisationer och större företag har man upprättat särskilda juridiska avdelningar till stöd för ledningen inom ifrågavarande organisation. Av föreliggande framställning att döma förefaller det som om dessa organs betydelse skulle betonas i allt högre grad inom näringslivet. Naturliga orsaker ligger bakom denna utveckling: den ekonomiska reformen förutsätter att regleringen av den ekonomiska organisationen preciseras och görs mera ingående. Härvid ökar också den juridiska expertisens betydelse.

2. Den centrala idén i verket: den ekonomiska rätten som ett särskilt rättsgebit.

Representanterna för den ekonomiska rätten i allmänhet, liksom även författarna till föreliggande verk, anser att den ekonomiska rätten bildar ett eget rättsområde, som bör skiljas från såväl civil- (medborgarrätten) som förvaltningsrätten. Enligt denna uppfattning bör förmögenhetsrätten inom den socialistiska sektorn (statlig produktionsverksamhet och ko-operativ verksamhet) helt och hållet skiljas från den övriga förmögenhetsrätten. På samma sätt skiljer man förvaltningen av produktionssektorerna från den övriga förvaltningen. De delar som på detta sätt blivit avskilda utgör tillsammans rättsgebitet den ekonomiska rätten.

Kärnan i detta synsätt ligger i strävan att förena förmögenhetsrätten og förvaltningsrätten inom samhällets socialistiska produktionssektor till en systematisk rättslig helhet. Den grundläggande målsättningen i det verk, som här utgör föremålet för vår granskning, är att presentera just detta nya system för den ekonomiska rätten och de ekonomisk-rättsliga begrepp, som är karaktäristiska för detta. För att man skall förstå var problematiken här i själva verket ligger bör man kort undersöka den organisatoriska uppbyggnaden av Sovjetunionens industriella och ekonomiska verksamhet och den för ledning av den ekonomiska verksamheten centrala och omtvistade självlönsamhetsprincipen (hozrastset, wirtschaftliche Rechnungsführung).

3. Produktionsorganisationen för olika branscher i Sovjetunionen.

De olika produktionsbranscherna i Sovjetunionen leds vanligen av ett ministerium, som antingen har federal kompetens eller endast leder verksamheten inom en republik. En överlägsen majoritet av den industriella produktionens sektorer leds federalt. Under ministerierna fungerar inom den traditionella organisationsmodellen *ministeriernas huvudförvaltningsorgan (glavk)*, av vilka vart och ett leder en branschmässigt eller regionalt definierad grupp av företag. Enligt det nya förvaltningssystemet bildar dessa företag, som lyder under ministeriernas huvudförvaltningsorgan, ett särskilt industriellt samfund, som leds av styrelseorganet för det industriella samfundet. Ifrågavarande styrelseorgan ersätter härvid nämnda huvudförvaltning.

På följande organisationsnivå finner vi sedan de egentliga *företagen*. Angående företagens karaktär är det skäl att observera att de traditionellt har betraktats såväl ur en förmögenhetsrättslig som en förvaltningsrättslig synvinkel. Med tanke på den sistnämnda aspekten utgör *företagets ledning* (direktör, direktörssuppleanter och funktionella avdelningar, som biträder vid den ledande verksamheten) ett led i den statliga förvaltningen, som enligt den traditionella förvaltningsmodellen i allmänhet underställts ministeriets huvudförvaltningsorgan och i den nya modellen ledningen för det industriella samfund till vilket företaget hör.

Då man går vidare nedåt i organisationen kan man konstatera att de sovjetiska företagen består av olika enheter. Dessa underenheter är inte självständiga rättssubjekt i förmögenhetsrätten. Deras ställning regleras juridiskt av direktiv och bestämmelser som rör företagets inre verksamhet. Företagets direktör fastställer själv den inre arbetsordningen inom företaget men principerna för denna ordning (reglement) definieras redan av de förvaltningsorgan, som befinner sig på en nivå över företaget.

Om vi granskar denna helhet utgående från en traditionell tudelning, förvaltningsrätt – förmögenhetsrätt, kan vi konstatera följande: Den centrala nivån för *förmögenhetsrätten* är företagsplanet. Företagen är förmögenhetsrättsliga subjekt och det är framförallt dessa som realiserar det ekonomiska utbytet och befinner sig i bytesförhållanden till andre förmögenhetsrättsliga subjekt. Men å andra sidan bör man märka att vissa ekonomiska operativa funktioner har centraliserats till helheter som är större än företaget. Det ovan nämnda industriella samfundet utgör en dylik större helhet. Det industriella samfundet

som sådant har inte förmögenhetsrättslig behörighet. Däremot är det ledande organet för detta samfund ett rättssubjekt. Det kan sålunda inneha förmögenhetsrättsliga rättigheter (egendom till sitt förfogande) och det kan ingå förmögenhetsrättsliga avtal. Inom ramen för ifrågavarande samfund kan man på dette organ koncentrera t.ex. forskningsverksamhet, som ansluter sig till produktionen, marknadsföring av branschens produkter o.s.v. Inom den traditionella förvaltningsmodellen innehar ministeriens huvudförvaltningsorgan motsvarande ställning. I själva verket kan ifrågavarande huvudförvaltning ha innehaft en dylik ställning redan fr.o.m. 30-talet, då den första förordningen härom utfärdades¹.

I vissa, visserligen sällsynta, fall, har man koncentrerat de ekonomiska operativa funktionerna i än mer omfattande proportioner genom att låta ministeriet förverkliga dem för hela branschen. Som exempel kan man nämna några frågor som ansluter sig till utrikeshandeln, såväl import som export. Också ministerierna är medborgarrättsliga rättspersonligheter.

Om vi förflyttar oss nedåt från företagsnivån, kan vi konstatera att ett i viss mån reglerat utbyte sker mellan de olika produktionsenheterna inom företagen. Produktionsverksamhetens ostörda gång inom företaget förutsätter ett system, enligt vilket denna kedjeverksamhet förverkligas. Inom ramen för dette system hamnar olika underavdelningar inom företaget att ingå inbördes avtal t.ex. rörande hur och när halvfabrikat övergår från en enhet till en annan. På samma sätt bör man inom varje enhet bestämma ett självkostnadspris för halvfabrikaten för att man skall kunna bedöma ifrågavarande enhets produktions-effektivitet.

Vidare kan man konstatera att varje enhet bör ha en viss egendom till sitt förfogande för att man skall kunna garantera kontinuitet och stabilitet i verksamheten. Till denna egendom har enheten något slag av »nyttjanderätt«. Vi kan sålunda konstatera att även om förmögenhetsrätten inte reglerar underavdelningarnas verksamhet så innehar de i varje fall inom företagen en ställning som eventuellt kunde karaktäriseras som »kvasiförmögenhetsrättslig«.

Från en *förvaltningsrättslig synpunkt* kan det konstateras att ifrågavarande branschmässiga organisation innehåller en administrativ struktur som täcker den uppifrån ända ned. Detta innebär t.ex. att företagets direktör inte endast är ett objekt för den ekonomiska för-

¹) Se Kozlov, Hozjaistvennaja reforma, upravlenie i pravo, s. 219-220.

valtningen utan själv en del av denna förvaltning, en tjänsteman (slu-zašij). Också förmännen vid underavdelningarna inom produktionen har denna ställning. Också de är en del av statens förvaltningsapparat.

Det förmögenhets- och förvaltningsrättsliga systemet inom den branschmässiga organisationen av Sovjetunionens ekonomi löper på detta sätt på varandra och det är inte möjligt att skilja dem åt på samma sätt som i länder med marknadsekonomi.

Utgångspunkten för det tänkesätt som den ekonomiska rätten representerar ligger just i detta faktum. Inom detta rättsgebit försöker man uppfatta ovannämnda organisation på ett nytt sätt, så att den nya systematiken för den ekonomiska rätten i tillräckligt hög grad skall beakta ovannämnda särdrag för det socialistiska ekonomiska systemet. *Inom den ekonomiska rätten strävar man till detta genom att uppfatta de olika förvaltningsorganen och de organisationer som är underställda dessa som en funktionell helhet, som ett system*¹. Sålunda bildar t.ex. det ministerium som står i ledningen för branschen och samtliga organ och företag som är underställda detta ett helhetssystem för ifrågavarande bransch. Detta system är uppdelat i undersystem, industriella samfund (eller enligt den traditionella modellen av de helheter som huvudförvaltningen och den underställda företag utgör). Dessa undersystem är i sin tur indelade i företag, som också de utgör i produktionsenheter uppspjälkta helheter.

Den centrala frågan är hur dessa helheter på olika nivåer administreras. Härvid är frågan om tillämpningen av självlönsamhetsprincipen (hozasstet) av utomordentligt stor betydelse.

4. Sjävlönsamhetsprincipen som ledande princip för den ekonomiska organisationen.

Den ekonomiska rätten, som ovan presenterats, utgår från att ledandet av den ekonomiska verksamheten utgör en nödvändig del av denna verksamhet. Då man utgår från detta synsätt är det ändamålsenligt att alltid uppfatta de branschmässiga förvaltningsorganen och de enheter som underställts dem som en helhet (system). Den centrala frågan är hur ledning av dylika helheter skall ske. Svaret framgår redan av det som sagts ovan. Från den ekonomiska rättens synpunkt bör ekonomiska helheter, system, på *samtliga nivåer* ledas utgående från den ekonomiska självlönsamhetsprincipen (na hozrasstete). Detta följer logiskt av uppfattningen att ledning av ekonomisk verksamhet i och för sig är en del av denna verksamhet.

Enligt det synsätt som den ekonomiska rätten representerar kan man särskilja tre olika tillämpningsformer för denna självlönsamhetsprincip. För det första *företagets s.k. inre lönsamhetsprincip*, som tillämpas vid ledning av underavdelningar inom företaget. För det andra har vi en »fullständig» *lönsamhetsprincip* enligt vilken företagen fungerar. Och för det tredje finns en s.k. *administrativ självlönsamhet* (upravlentsešij hozrasstet), som huvudförvaltningen vid ministerierna eller motsvarande ledande organ vid industriella samfund skall förverkliga i sin verksamhet. Denna samma princip strävar man redan nu till att i experimentform förverkliga också inom vissa ministerier.

Gemensamt för samtliga tillämpningsformer av självlönsamhetsprincipen är en strävan att finansiera den verksamhet man bedriver med de inkomster man får. Och dessutom: Man bedömer huruvida verksamheten varit framgångsrik utgående från hur stora inkomsterna varit i förhållande till de utgifter verksamheten fört med sig. Ifrågavarande princip kännetecknas också av att man med stöd av den försöker aktivera människor som verkar på samtliga olika nivåer inom det branschmässiga systemet, personen i fråga må sedan vara arbetare inom den egentliga produktionen eller funktionär inom förvaltningen. Denna aktivering sker genom att man från det ekonomiska resultatet av verksamheten (alltså vinsten) utdelar tilläggsbonus åt arbetare och funktionärer samt medel för att fylla arbetares kulturella, sociala mm. behov.

Det är helt klart att självlönsamhetsprincipen som sådan endast kan tillämpas på egentliga företag. Tillämpningen av samma princip på företagets osjälvständiga underenheter och på den administrativa verksamheten kräver dessutom att ifrågavarande princip modifieras. Inom företaget kan principen förverkligas genom inre kostnads- och produktkalkyl, där produktionens resultat och utgifterna för varje enhet uppskattas i pengar. Den administrativa självlönsamhetsprincipen har man åter försökt realisera så att det administrativa organ, som står över företaget (alltså inom det traditionella systemet huvudförvaltningen och i det nya det industriella samfundets ledande organ) får sina egna inkomster i enlighet med vilken ekonomisk framgång de företag det administrerar uppnår. I praktiken sker detta så att utgifterna för det administrativa arbetet räknas med i självkostnadspriset för de produkter företaget producerar. Härvid får det administrativa organet allt större inkomster ju större omsättning de företag som lyder under det har. Det uppstår ett stort antal detaljproblem vid den praktiska tillämpningen av självlönsamhetsprincipen. I detta sammanhang

är det inte möjligt att gå in på dem. Däremot är frågan om *hur ifrågavarande självlönsamhetsprincip påverkar den branschmässiga ekonomiska förvaltningens vertikala förhållanden*, d.v.s. förhållanden som enligt en traditionell uppfattning är förvaltningsrättsliga, värd att uppmärksammas.

Det är klart att organiseringen av en dylik branschmässig förvaltning på olika nivåer (eller inom ramen för inre system), där varje nivå eller system fungerar utgående från självlönsamhetsprincipen och där resultatet på de övre nivåerna i väsentlig mån beror på hur framgångsrik verksamheten på en lägre nivå är, har en tendens att framhäva den underställda parten i de vertikala (administrativa) förhållandena.

För främjandet av den högre nivåns målsättningar är det av central betydelse att beakta den lägre partens intressen. Härav följer att dispyter mellan systemets ledning och de häri ingående delarna på en lägre nivå bör avgöras genom förhandlingar utgående från en saklig jämlikhet (avtalsförfarande). Däremot är det inte särskilt ändamålsenligt att bruka ensidiga administrativa bestämmelser. På detta sätt får dessa vertikala förhållanden i viss mån en förmögenhetsrättslig karaktär. De börjar påminna om de horisontala förhållandena mellan företagen. Och i motsvarande mån skiljer de sig klart från andra förvaltningsrättsliga förhållanden. Systemets många nivåer (de integrerade systemen) förändrar även på ett väsentligt sätt hela den förmögenhetsrättsliga regleringen. De inre systemen är vart och ett å ena sidan ett rättssubjekt, å andra sidan åter en osjälvständig del av ett större system. På samma sätt differentieras frågan om vilken organisation, som har förmögenhetsrättigheter och vilken organisation som är förpliktad o.s.v. Förmögenhetsrätten som reglerar de socialistiska organisationerna skiljer sig sålunda klart från den övriga förmögenhetsrätten. På detta sätt består den ekonomiska rätten av dessa två delar och deras inbördes förening till en systematisk helhet. I det verk som här är föremål för vår granskning, har man försökt genomföra en dylik systematik och man har enligt min uppfattning lyckats väl.

Det är till slut skäl att påpeka att det här relaterade synsättet på den ekonomiska rätten ingalunda är dominerande i Sovjetunionen. Tvärtom hävdar en ganska stark riktning dels i civilrätten (t.ex. Bratus, Joffe m. fl.), dels i förvaltningsrätten (t.ex. Kozlov) att det ekonomiskt rättsliga synsättet inte är befogat¹. Denna riktning anser att man fortfa-

rande också under socialismen bör skilja den egentliga varuproduktionen (alltså förmögenhetsrätten) från administrationen av varuproduktionen (alltså den ekonomiska förvaltningen). Kozlov är den som kanske allra klarast och tydligast har motiverat denna uppfattning i sitt verk *Hozjaistvennaja reforma, upravlenie i pravo* (Moskva 1973) s. 215 ff. Han hävdar att det är omöjligt att i administrationen realisera den ekonomiska självlönsamhetsprincipen därför att de positiva resultaten av den ekonomiska administrationen överhuvudtaget inte går att uppskatta utgående från enbart ekonomiska kriterier (i pengar). Och denna åsikt är säkert väl underbyggd. Man bör nämligen minnas att en meningsfull värdering i pengar av en vara eller en tjänst eller en administrativ åtgärd är beroende av de rådande förutsättningarna för produktionen vid värderingstidpunkten. Syftet med många administrativa åtgärder är dock att förändra just ifrågavarande förutsättningar. Det är meningslöst att värdera dylika åtgärder i pengar.

Juha Tolonen

1) Ang. den ekonomiska rättens historia se Joffe, O: *Razvitie tsivilistitreskoj, Mysli v SSSR Leningrad* s. 79-88.